
JOAN MARTÍ I CASTELL

PRODUCCIÓ ESCRITA I PRODUCCIÓ ORAL

1. EL VALOR DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

Una qüestió fonamental en l'estudi històric d'una llengua és la relació entre l'escrit i el parlat, relació que ens duu a diverses consideracions. D'antuvi, una cosa és òbvia: que les llengües són usades bàsicament en la comunicació oral, i que el nivell de l'escriptura representa una producció especial, de característiques ben particulars. Com és obvi que només podem seguir directament l'ús lingüístic parlat en l'estadi sincrònic coetani. Qualsevol reculada en el temps ens obliga a recórrer exclusivament als textos escrits; dit d'una altra manera, ens obliga a valer-nos només d'un nivell que no és el reflex directe de la realitat més viva de la llengua.

Això no obstant, essent l'únic recurs possible, de res no serveix lamentar-se dels inconvenients implícits; ara: si més no, ésser conscients del que suposa estudiar una llengua mitjançant la documentació ens ha d'ajudar a valorar com cal els testimonis que manipularem, en el sentit sobretot de no atorgar-los una representació superior a la que realment tenen.

És clar que no és el mateix treballar els textos que han estat escrits amb pretensions literàries i/o culturals, que fer-ho amb els que s'han escrit més espontàniament, amb menys preocupació formal, perquè llur contingut o llur destinació no l'exigeix. Nogensmenys, ens enganyem si pensem que la producció que podríem qualificar genèricament de popular, pel fet d'ésser-ho, és també retrat fidel de l'idioma parlat. Crec que no és correcte no admetre que l'expressió escrita, sigui del caràcter que sigui, pel mateix fenomen de l'escriptura, comporta sempre una tensió especial, de la qual resulta un producte allunyat poc o molt de l'expressió oral.

Que el nivell escrit sigui una convenció nova damunt la convenció que és

el nivell oral significa que té autonomia i que no n'és del tot un calc. Això explica que les revolucions en un i altre nivell no siguin simultànies, i hom pot suposar quina transcendència té aquest sol fet. L'escriptura, essent generalment una solució més formal de l'ús de la llengua, és també més conservadora i per tant ofereix major resistència als canvis que no el parlat. Conseqüentment, els textos no manifesten el moviment en l'oralitat. Quan en el parlar es produeixen transformacions, sovint no es reflecteixen en l'escriure si no és al cap de molt de temps; i possiblement tendències a transformacions fonètiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques que no arriben a estendre's prou socialment i que per això no s'adopten com a canvis definitius no apareixen mai en l'escriptura, o només esporàdicament, a causa de la distracció —sempre esperada pel filòleg!— de l'escrivà.

Tot el que he dit, malgrat que és d'una evidència que ningú no gosa discutir, no sembla que s'entengui prou. En efecte, sovint hom al·ludeix cronològicament als canvis lingüístics prenent com a referència segura el primer document conegut que els manifesta. I no manquen les contradiccions: no és rar que un mateix estudiós adés faci coincidir la cronologia d'un canvi lingüístic amb el moment en què es manifesta en l'escriptura, adés subratlli que ha d'haver-se produït necessàriament abans. És el carisma de l'escrit en la cultura universal la causa de la seva sobrevaloració.

En un altre sentit, però igualment relacionat amb el culte a l'escriptura, cal cridar l'atenció en l'interès fonamental, si no exclusiu, dels filòlegs pels textos literaris. Així es cau en el greu error de menystenir allò que no és prou digne literàriament i, paradoxalment, prescindir del que és més acostat a l'ús general de la llengua. Gràcies a les lamentacions de molts estudiosos, cada vegada hi ha més anàlisis lingüístiques d'escrits que habitualment es deixaven com a objecte de recerca dels historiadors, juristes, antropòlegs, etc., i, en conseqüència, disposem de més informació sobre registres col·loquials que no podien aparèixer en obres elaborades molt acuradament. En els textos no-literaris la força del parlat venç més fàcilment les rèmores culturals de qui escriu, a part que hi tenim més sovint indicacions precises sobre el lloc d'origen del document i sobre la seva data: la informació és ensem més rica i més segura (Vàrvaro (1984, pàgs. 187-188)).

Que hi hagi un desfasament en el temps entre el parlat i l'escrit, de vegades molt i molt notable, no nega una relació entre ambdós nivells. Sobretot en el sentit de la mútua incidència: quan en el parlar es produeix una tendència a un possible canvi lingüístic, és normal que més tard o més d'hora es plasmí amb més o menys freqüència en l'escrit; i viceversa: tenint en compte la major capacitat i homogeneïtat d'aquest nivell, és lògic que actuï directament o indirectament com a model del parlat i col·labori a generalitzar una preferència. Reconeixem en totes les llengües aquest flux i reflux.

2. ELS TEXTOS ESCRITS I EL NAIXEMENT DE LA LLENGUA CATALANA

Pel que fa a la informació dels textos escrits sobre el naixement de la llengua catalana, hi ha una confusió que dissortadament ha arrelat. Per una banda, en referir-se als primers textos escrits en català, hom parla dels segles XII i XIII; es citen la versió del *Forum iudicum* i les *Homilies d'Organyà* com a primeres mostres escrites de la llengua. El desconcert pot envair un lector no especialitzat quan, per una altra banda, s'afirma que la llengua catalana era ja una realitat a partir dels segles VIII o IX —o abans i tot—. ¿En què quedem?

És que l'aparició d'un idioma, com l'aparició d'un país, no poden datar-se en un dia ni en un any concrets. Poden haver-hi esdeveniments històrics que per llur transcendència es considerin fites capitals i s'assenyalin com els punts d'arrencada en la vida d'una llengua o d'un poble. Ara: la realitat és molt més complexa, perquè suposa un procés llarg en què va canviant la consciència d'uns homes quant a allò que parlen i quant al grup social de què formen part. Qui avui diu que el que parlem els catalans és llatí té una certa raó; es podrà adduir en contra d'una suposició com aquesta que és molt diferent el llatí col·loquial de la llengua que usem avui. Certament; però, ¿no és també força diferent el català del segle XII i el del segle XX? I, en canvi, ningú no parla de dues llengües distintes. En realitat, el final —la mort— d'un idioma i l'inici —naixement— d'un altre de derivat debades els cercarem només en les diferències *objectives* entre parlars d'un moment i d'un altre. El que compta més definitivament és la consciència de les persones: quan per motius històrics d'índole diversa deixen d'identificar-se lingüísticament amb una llengua, aleshores podem dir que s'ha acabat la seva història lingüística i se n'ha obert una de nova. Una cosa semblant ocorre amb les comunitats: un país es va configurant lentament i progressivament per la consolidació d'uns llaços d'unió que apareixen igualment per raons històriques diverses i que actuen com a elements de cohesió i de diferenciació ensem: de cohesió entre els qui es consideren part del nou grup humà i de diferenciació respecte dels altres més veïns i més allunyats. No importa tant la qüestió que hi hagi un nom propi per al lloc i el gentilici corresponent, com aquest procés de voluntat de formació d'una comunitat social.

En relació amb l'aparició de la llengua catalana, per parlar dels orígens no és el mateix esperar que un text sigui escrit íntegrament en català —si és que això té algun sentit, que jo penso que no—, que tenir en compte que hi aparegui encara que sigui només un mot o fins i tot una tendència de qualsevol dels nivells de la llengua. No oblidem que el llatí continuà essent la llengua de l'expressió cultural; per tant, que, en un document amb intenció lingüística llatina, s'hi esmunyi una forma del català —o del llatí col·loquial català— significa que qui l'escriu té com a parla habitual altra llengua que el llatí, que

no pot reprimir completament en l'operació diglòssica de la substitució lingüística. Així, doncs, una sola solució de fesomia catalana és suficient per suposar que la nostra llengua ja era un fet en el registre col·loquial. Fóra un error de relacionar, aplicant l'estricta proporcionalitat, la quantitat de fenòmens propis de l'idioma català que apareixen en textos antics amb la consolidació en l'ús habitual oral.

3. ELS FENÒMENS D'EVOLUCIÓ DE LA LLENGUA I LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

Tot el que he dit a 2. pressuposa que, en analitzar la cronologia d'un determinat tret, hem de tenir en compte que entre la data de la documentació escrita d'un canvi i la de la seva realització a la llengua parlada hi ha per força una distància; mai no podrem assegurar del tot quina és exactament. A part que no sempre la cronologia de les transformacions es presenta d'una manera inequívoca, i, doncs, és una vana pretensió de voler ésser precisos en aquest sentit; per exemple, la solució doble de la primera persona del singular del present de l'indicatiu de HABERE: *he* i *haig* s'explica pels dos processos següents:

- a) HA(B)EO > *hae(o)* > *hai* > *hei* > *he*
- b) HABEO > *ha(b)yo* > *hayo* > *hadzo* > *haz* > *hatʃ*

El procés *a*) implica una pèrdua primerenca de la -B- intervocàlica, que genera el diftong *ai*, el qual, després d'un estadi d'assimilació *ei*, monoftonga en *e*. En canvi, en el procés *b*), la caiguda de la -B- intervocàlica no es verifica tan aviat i, per això, es forma el grup -BY-, que dóna la palatal fricativa sonora [ʒ], la qual, en quedar en posició final per pèrdua de l'àtona -o, ensordeix i s'africa en [tʃ].

Del contrast entre les dues solucions, en podem deduir que tant la caiguda de les consonants sonores fricatives intervocàliques com la de les vocals àtones finals no es donen necessàriament en un mateix i únic moment, respectivament.

D'altra banda, tampoc no podem estar del tot segurs de la durada de determinats estadis d'alguns canvis lingüístics. En alguns casos, ni del fet que s'hagin realitzat: poden ésser pures hipòtesis. Així, per exemple, si és clar que les consonants sonores en restar en posició final en català ensordeixen —com hem vist en el cas de *haig-*, no ho és quan van deixar d'ésser sonores; hom suposa (Coromines (1971, pàg. 297)) que no foren fenòmens simultanis restar en situació final una consonant i ensordir sobtadament; però més enllà de la suposició poca cosa es pot dir. Si es pren com a punt de referència la grafia, és evident que hi ha mostres de finals de mot amb la lletra o les lletres que gene-

ralment representen el so sonor (*b, d, g*, etc.); però, ja ho he dit, la convenció gràfica —ultra que és vacil·lant en els orígens de totes les llengües— és més conservadora que la convenció oral. Per tant, hem d'excloure la possibilitat que, tan aviat com en el parlar es produeix l'ensordiment de consonants sonores que han passat a posició final, se'n produeix el reflex en l'escriptura: *fred, verd, solitud*, etc., encara avui presenten la *-d* final per al so sord [t]!

Pel que fa a la desaparició de les vocals àtones, podem imaginar que s'esdevé en les posttòniques internes abans que en les finals, posem per cas; però és un risc de donar aquest supòsit com a un fet segur i regular.

També cal fer esment a una altra realitat. Deia que ens hem lamentat —i ens lamentem encara— amb raó dels pocs documents no-literaris estudiats per a la història lingüística del català. Això significa que en el nostre cas, més que en d'altres llengües d'història lingüística més analitzada, alguns canvis s'hagin d'avançar poc o molt en el temps si es poden documentar més primerencament que no ho han estat, en buidar i estudiar altres textos.

En un altre sentit, les grafies dels començos vacil·lants, a què ja m'he referit, de vegades no ens permeten d'arribar amb prou seguretat a conclusions que són, tanmateix, versemblants. Així, davant el fet, d'una banda, de les escriptures *qa (ca)/qua; qe/que; qi/qui; qo/quo*; i *ga / gua; ge / gue; gi / gui; go/guo*; i, d'una altra, davant la realitat dialectal actual, que presenta solucions com *aiga, llenga, pasca*, etc., podem arribar amb lògica a la conclusió que en català antic les susdites grafies reflectien ja aquestes solucions de la llengua oral: *aigua/aiga, llengua/llenga, pasqua/pasca*. Però no és possible d'afirmar-ho amb plena seguretat justament pel caràcter inestable de l'escriptura.

Semblantment, les grafies *b* i *v* representen els sons bilabial i labiodental, respectivament. Ara: ¿fins a quin punt d'una manera constant i regular? En realitat, encara que molt esporàdicament, des del català preliterari apareixen confusions *b/v*: ¿com les hem d'interpretar? ¿Són resultat de la tendència a la identificació /b/ = /v/ o simplement de la imprecisió en la grafia? El mateix podríem dir de l'oposició sorda/sonora de les sibilants /s/ ≠ /z/.

Dintre del vocalisme àton, s'ha insistit que la neutralització de *a-e* en *ə* és molt anterior a la confusió *o-u* en *u*; i és cert que la documentació mostra ja a partir del segle XII exemples de grafia *a* per *e* i *e* per *a*. Nogensmenys, també es pot trobar algun cas de *u* per *o*, i no sempre en formes que tenen *i* o *u* en síl·laba tònica (*vulien, vulia* [Bernat Desclot: *Crònica*, Russell-Gebbett (1965, pàgs. 122-123)], *pugut* [*Two letters to the Bishop of Urgell*, Russell-Gebbett (1965, pàg. 108)], *descubrirei* [*Further selections from feudal documents*, Russell-Gebbett (1965, pàg. 78)], *ubert* [Arnau de Vilanova: *Regiment de sanitat*, and a private letter, Russell-Gebbett (1965, pàg. 137)], *cumiat* [Jaume Marc, *Llibre de la baronia d'Eramprunyà*, Martí-Moran (1986, pàg. 75)]. Per

què no interpretar-ho, doncs, com a índex si més no de la tendència a la identificació en *u* de *o* i *u* àtones?

Òbviament, cal anar amb especial atenció i prudència en aquells casos en què s'ha produït un so o un fonema nous, que no tenen, per tant, tradició en la representació gràfica; és inevitable el dubte en l'escriptura, i, consegüentment, no n'hem de sobrevalorar les solucions i arribar precipitadament a conclusions respecte a la realitat oral. Això val especialment per a la majoria de fonemes consonàntics palatals, com ara /ʒ/, /ʃ/, /dʒ/, /tʃ/, /ɲ/, /ɳ/ (*mis-satja* [Llibre de cort reial, Martí-Moran (1986, pàg. 77)], *menyat* per *menjat* [Jaume Marc, Llibre de la baronia d'Eramprunyà, Martí-Moran (1986, pàg. 74)], *miga* per *mitja* o bé *mija* [Ordenament dels carnisers de Perpinyà, Martí-Moran (1986, pàg. 66)], *ajen* [Furs de València, Martí-Moran (1986, pàg. 60)], *exiré* [Pòlissa de préstec, Martí-Moran (1986, pàg. 57)], *enaxí*, *bategat* per *batejat*, *vaya* per *vaja*, *aya* per *aja*, *viyares* per *vijares*, *vigares* per *vijares* [Documents valencians, Martí-Moran (1986, pàgs. 56-57)], *Usagies* per *Usatges* [Costums de Tortosa, Martí-Moran (1986, pàg. 53)], *jutgar*, *jutgats*, *vengats*, *jutgaven* [Usatges de Barcelona, versió catalana, Martí-Moran (1986, pàg. 38)], *Pug* per *Puig* [Greuges de Guítard Isarn, senyor de Caboet, Martí-Moran (1986, pàg. 13)]). La qual cosa ens impedeix de saber, per exemple, amb tota certesa del caràcter fricatiu o africacat d'algunes realitzacions: [mɨʒa] o [midʒa], [formáʒe] o [formádʒe], etc.

Les qüestions en aquesta línia podrien ampliar-se considerablement. Podem preguntar-nos quan deixà d'articular-se la *-t* final del grup *-nt* (que encara avui es manté gràficament); quan es passà de l'estadi *ai* a l'estadi *ei*, i del de *ei* a la monoftongació *e*; ¿no és massa arriscat de dir sistemàticament que formes com *fait* són llatinitzants i que no representen l'articulació [fájt]? (*faitas*, *fait*, *faiz* [Primeres homilies, Martí-Moran (1986, pàgs. 18-19)], *fait* [Abusos comesos per Petrus de Lobeira a Lleida, Martí-Moran (1986, pàgs. 25-26)]).

Evidentment, una informació valuosa i segura sobre molts canvis lingüístics ens la donen els dialectes consecutius: balears, meridionals, alguerès, en el sentit que l'època de la implantació de la llengua catalana a les Illes Balears, al País Valencià i a l'Alguer és segura. Per tant, els trets que s'han conservat en alguns d'aquests territoris són prova que eren vius almenys fins al moment de la conquesta. Així, si a l'Alguer la vocal neutra tònica és /é/ i la neutra àtona, /a/, és degut al fet que hi arriben totes dues, i que, resultant-hi estranyes, es rebutgen i es canvien per les esmentades alternatives; per tant, al segle XIV encara és viva l'articulació [ǎ], i ja era un fet, és clar, la neutralització de *a* i *e* àtones. Que al País Valencià i a les Balears facin l'oposició /b/ = /v/ palesa que en l'època de la conquesta es feia en tot el català. Etc. No hem de caure, tanmateix, en l'error de pensar que en aquests territoris no s'hi poguessin desenvolupar trets específics.

Una font interessant d'informació sobre els canvis lingüístics són les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, de Bernat Fenollar i Jeroni Pau, escrites entre 1492 i 1497. Tot i que pertanyen a un període en què les solucions són ja força definitives i pocs dubtes tenim en el nivell fonètico-fonològic sobre les articulacions de vocals i consonants; i que menys encara són els dubtes en la morfologia, la sintaxi i el lèxic; això no obstant, testimonien vacil·lacions que són índex d'evolucions concretes. Dins la problemàtica precisament de la relació escrit/parlat, no sempre és fàcil d'interpretar si les *Regles* volen esmenar una determinada pronunciació o bé una determinada grafia. Sobre la realitat de la neutralització de *a* i *e* àtones en *ə*, tenim declaracions com:

«4 És primerament evitar de mettre a per e ni fer lo contrari, com dir:

5 Pera per Pere

...

115 vaguer per veguer

...

135 Barsalona per Barcelona

...

205 perayre per dir parayre» (Martí-Moran (1986, pàgs. 143-149)).

Pel que fa al canvi d'*a* en *e* en la terminació dels plurals femenins:

«8 ànimas per ànimes, e semblants» (Martí-Moran (1986, pàg. 143))

Es reflecteix la confusió per metàtesi a:

«15 langoniça per longaniça

...

26 gavinet per ganivet» (Martí-Moran (1986, pàg. 144)).

Hi ha testimonis de la identificació *o/e* en casos com:

«24 fonoll per fenoll

...

74 onclo per oncle

...

231 altro per dir altre

232 musclo per dir muscle

...

258 rostoll per dir restoll, lo que resta de la segada» (Martí-Moran (1986, pàgs. 144-151)).

I del tancament de *e* tònica i àtona en *i*:

- «71 bístia per bèstia
- 72 spícies per spècies
- ...
- 79 siu-te aquí per dir seu-te aquí
- ...
- 133 Gyrona per Gerona
- 134 Perpenyà per Perpinyà
- ...
- 140 ginoll per genoll
- 141 giner per gener, e semblants» (Martí-Moran (1986, pàgs. 145-147)).

Sobre la monoftongació de UA en *o* apareixen exemples com:

- «81 gont per dir guant
- 82 quottre per dir quatre
- 83 quoesma per dir quaresma, e mil semblants
- ...
- 105 ayguo per dir aygua» (Martí-Moran (1986, pàgs. 145-146)).

Sobre la diftongació en *au* de *o* inicial:

- «236 aufegar per offegar
- ...
- 239 aulor per dir olor o odor» (Martí-Moran (1986, pàg. 150)).

Sobre la monoftongació de *ei* en *e*:

- «122 pleyt per plet
- 123 peyrol per perol, e semblants» (Martí-Moran (1986, pàg. 147)).

Sobre la confusió entre *o* i *u* àtones:

- «85 ongüent o angüent per dir ungüent
- ...
- 180 Juan per dir Joan
- ...
- 251 porgatori per purgatori
- ...
- 299 culgar per colgar» (Martí-Moran (1986, pàgs. 146-152)).

Sobre el ieisme de la palatal /λ/ o la seva ulterior desaparició:

- «76 sallo per sayo
- ...
- 146 fiyol per fillol
- 147 tayar per tallar, e mil semblants
- ...
- 221 penjoy de rayms per dir penjoll
- ...
- 293 papeyó per pavelló o papelló
- ...
- 304 tella per tea de pi» (Martí-Moran (1986, pàgs. 145-152)).

Sobre la confusió /f/ i /s/:

- «108 xiringua per dir siringua
- 109 xerigot per serigot
- ...
- 143 maixcarat per mascarar
- 144 peixcador per pescador
- ...
- 190 xoriguer per dir soriguer
- ...
- 195 xiular per siular (Martí-Moran (1986, pàgs. 146-149)).

Sobre la confusió entre fricatives i africades:

- «152 previletgi per privilegi
- ...
- 188 retxat per rextat» (Martí-Moran (1986, pàgs. 147-149)).

Sobre l'articulació o no de la -r final:

- «163 punxor per dir punxó» (Martí-Moran (1986, pàg. 148)).

Sobre l'articulació o no de la -r- interna:

- «185 abre per dir arbre» (Martí-Moran (1986, pàg. 148)).

Sobre la vocalització de la l velar:

«200 Euna, ciutat, per dir Helna» (Martí-Moran (1986, pàg. 149)).

Sobre la confusió /kwa/ - /ka/:

«209 Pasqua per dir Pascha» (Martí-Moran (1986, pàg. 149)).

Vull insistir que en molts casos podem dubtar si l'esmena que fan les *Regles* és realment fònica o, en canvi, és simplement gràfica. De vegades és clar, però de vegades, no; hem de relativitzar l'expressió «per dir» i no entendre-la necessàriament com una referència a l'oralitat. En un altre sentit, sóc conscient que alguns canvis s'expliquen per fenòmens com l'assimilació o la dissimilació, és a dir, pel context fònic més que no pas per una evolució d'un so o fonema considerat aïlladament.

Fins i tot hi trobem manifestacions d'actituds lingüístiques respecte a les variants dialectals:

«165 Més avant són de evitar sobre tot tots vocables los quals manifestament se coneix són de payssos de Catalunya o València diversos dels catalans, com és:» (Martí-Moran (1986, pàg. 148)).

I segueixen aquestes indicacions. Referides a la fonètica:

«170 anave per dir anava» (Martí-Moran (1986, pàg. 148)).

Referides a la morfologia:

«168 nosaltres anem per anam» (Martí-Moran (1986, pàg. 148)).

Insisteix encara:

«173 No res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorques, o de Xàtiva, o de les Muntanyes, o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors.» (Martí-Moran (1986, pàg. 148)).

En suma, amb totes les reserves que hem de tenir pel fet que no es tracta d'autors de gran preparació lingüística, és indiscutible que les *Regles* són un petit tresor no només perquè ens constaten lleis o tendències fonètiques, solucions morfològiques, sintàctiques i lèxiques vives a finals del segle xv, sinó també per les opinions sociolingüístiques que mereixien almenys als nostres au-

tors i per les alternatives de prestigi que trien per substituir la grolleria o el caràcter pagesívol.

Sobre els canvis lingüístics tenim, a més, confirmacions segures en les ultracorreccions. Es generen a causa d'unes disposicions psicològiques de tensió motivades per la voluntat de no caure en errors que es volen bandejar de la llengua. La qual cosa pressuposa dues realitats: 1) que socialment s'intenten imposar models d'ús lingüístic, tot procedint a seleccionar d'entre les tendències només aquelles que es consideren bones. 2) Que els usuaris de la llengua, si més no en una part, estan disposats a sotmetre's a una disciplina en benefici de la unitat i la cohesió. Una i altra realitat són exponent de la consciència que és necessari normativitzar l'idioma; és a dir, d'una actitud avançada sociolingüística, perquè la pruija per l'ús «correcte» establert és pròpia dels moments en què els idiomes són considerats instruments de transmissió de cultura, i no solament de comunicació parcial familiar i col·loquial.

En català la forma *malalt* no s'explica per la normal evolució fonètica del llatí MAL(E)(H)AB(I)T(U), que va donar *malaut* per pèrdua de les vocals àtones no inicials i per la vocalització en *u* de la B en situació implosiva. Ara: com que la realització de la *l* era tan velar que sovint arribà fins a vocalitzar en *u* (*autre* per *altre*, *pauma* per *palma*, etc.); i com que es tracta d'una solució que s'intentarà de frenar, imposant-se la norma de restituir la *l* de les *u* que en procedien, s'esdevé que algunes *u* que no eren resultat de la velarització de *l* es convertiran en *l* a causa de la voluntat dels escriptors de salvar l'«error» *l=u*. És el cas de *malaut*: la *u* té l'origen, com he dit, en la B implosiva (com en DEB(I)TU = *deute*); no s'hauria, doncs, d'haver esmenat; però per hipercorrecció esdevé *l*: *malalt*.

Semblantment passa amb la forma *galta*, l'etimologia de la qual no té cap L; és GAB(A)TA, que, per pèrdua de la -A- àtona posttònica interna, presentarà també una B implosiva: GABTA, la qual dona regularment *u*: *gauta*; el destí d'aquesta semivocal serà igualment esdevenir *l* per abús en la correcció.

Les pressions que cerquen de frenar determinades tendències no sempre ho aconsegueixen. Així, en el català tant el diftong AU com el diftong UA passen a *o* per monoftongació en la llengua oral. Ens consta que s'intentà que restessin intactes els diftongs; i ho sabem per ultracorreccions que alteren *o* etimològiques per *au* i per *ua*, del tipus: *quars* per *cors* o *quam* per *com*. Tanmateix, la solució definitiva no és la mateixa en ambdós casos. AU es monoftongà regularment, mentre que UA s'hi «resistí»: *roba*, *cosa*, *pobre*, etc., enfront de *quatre*, *pasqua*, *guàrdia*, etc. Això no obstant, alguna resta ens ha quedat en els parlars catalans del canvi lingüístic UA > *o*, que no arribà a generalitzar-se: al costat de *pasqua* coneixem *pasco*; *aigua* i *aigo* coexisteixen; com *goitar* i *goitar*; etc. És possible que el canvi lingüístic AU > *o* no fos conside-

rat tan vulgar com el de UA > o; o bé simplement que els usuaris de l'idioma realitzessin amb més freqüència el primer que no pas el segon.

Les ultracorreccions són, per tant, informadores múltiples: d'una banda són testimoni de direccions en els canvis; però, endemés, d'una altra, ho són del prestigi sociolingüístic de què gaudien: el fet que es procurés que es corregissin demostra sense cap mena de dubte que eren mal considerades. I, encara, dels resultats definitius que avui mostra la llengua catalana, en podem treure conclusions sobre la dialèctica entre model lingüístic que es vol imposar i evolució espontània, amb tota la cautela, això sí, a què obliguen valoracions d'aquesta índole.

4. EL CARÀCTER UNITARI DEL CATALÀ ESCRIT

En el cas de la llengua catalana, a les normals dificultats que implica l'estudi de la història d'un idioma a partir de la realitat del nivell escrit, s'hi suma la particularitat tantes vegades subratllada de la seva unitat en l'expressió literària.

Avui constatem que una bona quantitat de solucions que s'han esdevingut en uns dialectes no s'han esdevingut en d'altres, tant en el nivell fonètico-fonològic, com en el morfològic i sintàctic, com en el lèxic. La qual cosa significa un fet que encara que sigui obvi cal remarcar: malgrat que molts canvis lingüístics s'estenen a la major part del domini català, tanmateix resten estadis precedents en alguns parlars; en podem concloure que sovint coexistien solucions més evolucionades amb estadis més conservadors.

Si als nostres dies els parlars catalans manifesten, per exemple, que la bilabial /b/ i la labiodental /v/ es confonen en /b/, però que ambdós fonemes mantenen també l'oposició, hem de convenir que en el català antic es donà la tendència a la identificació /b/ = /v/, però que aquesta no anul·là l'oposició que inicialment sembla que fou característica de tot l'idioma. A més, si al País Valencià i a les Balears mantenen la diferència fonològicament pertinent de /b/ i /v/, és que al segle XIII, malgrat que, pel que ens diuen els documents escrits, ja ens trobem amb molts de casos de confusió entre /b/ i /v/, es devia mantenir prou viva, si més no en determinats registres.

Paral·lelament, també en fonètica històrica, tot i que és sabut que el diftong AI secundari passà a monoftongar-se en *e* a través de l'estadi d'assimilació *ei*, el fet que avui alguns dialectes mantinguin justament aquest pas *ei* del AI derivat del grup llatí -ACT- (*feit*, *lleit*, etc.) demostra que no devia ésser un canvi del tot general AI > *ei* > *e*, i que al costat de la solució més evolucionada *e* existia la precedent *ei*, almenys en algunes zones.

En la morfologia, el pretèrit perfet sintètic, que no s'ha conservat a la llen-

gua col·loquial de bona part dels dialectes catalans, és ben viu al País Valencià i a les Balears: senyal inequívoc que la perífrasi *anar + infinitiu* gramaticalitzada amb el valor de temps verbal guanyava molt de terreny en el català, però no tot el terreny. Perfet simple i perfet compost s'alternaven.

En la sintaxi, construccions com *anar + a + infinitiu* devien ésser vives junt a la d'igual valor *anar + Ø + infinitiu*, si tenim en compte que aquesta darrera és encara emprada en alguns dels nostres parlars.

En definitiva, la insistència en el caràcter tan unitari del català antic —caràcter, d'altra banda, indiscutible— potser ens ha dut a fer-nos una idea excessiva i, doncs, equivocada del que era el català quant a les seves variacions. Per causa dels límits de la informació escrita no sabem amb prou seguretat l'envergadura de les diferències dialectals que sens dubte eren vives en la llengua parlada. Quin abast tenien? Quines qualitats: eren diatòpiques només o només diastràtiques, o es barrejaven ambdues condicions? Quina extensió —geogràfica i/o social— tenien realment? Perquè no hem de caure en el simplisme de concloure que era exactament la mateixa que avui comprovem.

Tots aquests dubtes s'accentuen encara per allò que he remarcat: en la consideració d'un canvi lingüístic, ¿fins a quin punt l'escriptura n'és reflex? En general, un canvi fonètic, morfològic, sintàctic o lèxic, insistim-hi, no s'hi reflecteix immediatament. Ara: tampoc no podem afirmar sistemàticament que en l'aparició de dues solucions gràfiques per a un sol fenomen o mot només *val* la més avançada, i que l'altra és per força una resta conservadora del que fou un estadi que ja no és. Probablement, sovint els doblats gràfics són indicadors de vacil·lacions reals en els parlars. En casos que podem il·lustrar amb la realitat actual, ben segur: el doblet *fet/feit* no és solament el recurs a una forma gràfica més arcaica (*feit*) o més moderna (*fet*), sinó la plasmació de l'existència de tots dos mots en la realitat. Però és que també hem de suposar que altres casos de doblats que avui no es corresponen a solucions distintes en els dialectes s'hi corresponguessin en el català antic.

Per totes aquestes limitacions generals i específiques en l'estudi de la història lingüística del català, estem d'acord a defensar una aliança natural entre la lingüística històrica i la sociolingüística. L'estudi de la lingüística històrica es proposa una descripció científica que s'ha d'assegurar, doncs, de l'autenticitat de les dades; que ha de partir d'hipòtesis destinades a ordenar la confusió, almenys aparent, en la història de les llengües. Parteix del caràcter incomplet de les dades precisament perquè ha de treballar sobre l'escrit. En conseqüència, és imprescindible que intenti de determinar les relacions entre l'escrit i l'oral; i això només es pot fer correctament si es compta amb les aportacions de la sociolingüística, que s'ha demostrat capaç en força casos de reduir les insuficiències de la informació de l'escriptura en el passat amb la informació del present, pel principi que els processos lingüístics actuals són els mateixos que

els que han operat històricament. És gràcies a les dades d'avui que es pot interpretar millor la història, i no a l'inrevés. És clar que, en recollir aquestes consideracions, amb l'esperit de superar tant com es pugui els límits de la documentació escrita, no ho faig acríticament, sinó amb la convicció que sovint ens podran ésser útils, però no sempre.

5. ELS PREJUDICIS SOBRE EL CARÀCTER DELS TEXTOS ESCRITS

Com deia a l'apartat 1., una llarga tradició filològica ha centrat l'interès en l'estudi gairebé exclusiu dels textos literaris. L'explicació del prejudici és òbvia: allò que no ha estat escrit amb intenció de creació o que, en tot cas, no l'ha assolida amb resultats prou bons, no val la pena que distregui l'atenció dels estudiosos.

No hem d'amagar que actituds com aquesta moltes vegades procedeixen del fet ja remarcat d'ignorar el caràcter col·lectiu i variable del fenomen lingüístic. Hom tendeix a creure en els sistemes ideals —la qual cosa és ben paradoxal si tenim en compte que l'ideal exclou l'individual—. Sigui com sigui, la història de les llengües eviten tant com poden la *parole*, en el sentit que la defineix Saussure, perquè la *parole* és variació i es rebutja allò que no és solidesa i fixació. Per aquesta via s'entén fàcilment per què les històries de les llengües són en realitat històries de les llengües literàries. Cal, doncs, elaborar una teoria de la llengua escrita per establir sòlidament la relació llengua literària/ús parlat, part fonamental de la història lingüística d'un idioma. L'homogeneïtat, certament, és la que permet de veure l'estructura pròpia de cada llengua; i l'homogeneïtat és més factible en la llengua escrita. Per això, malgrat la gran distància entre parlat i escrit, la cultura llibresca ha hegemonitzat la llengua literària, perquè, a més, en la història d'un idioma abraça l'àmbit en què es produeix la condició bàsica perquè puguem parlar de la seva existència total.

Si l'actitud que se centra en els textos literaris potser és defensable en l'estudi de la història de la literatura —i personalment penso que tampoc—, és equivocada en l'estudi de la història lingüística. Per una raó molt simple: el coneixement real d'una llengua no l'adquirim per com l'empren els grans escriptors solament, justament perquè són una excepció minoritària; ells ens n'informen molt parcialment. Són sobretot els documents sense pretensions literàries ni cultes els que més fidelment poden reproduir l'ús viu d'un idioma. I vet aquí que, pels prejudicis indicats, manca en totes les llengües romàniques l'atenció que es mereixen.

Una altra mancança important que dificulta el coneixement complet de la història lingüística de les llengües romàniques és l'escorcollament de textos no

medievals (segles XVI endavant). Els medievals gaudeixen entre els filòlegs d'un especial prestigi que no tenen en general els d'època moderna. La importància de la història de l'època medieval per la riquesa d'aspectes que la caracteritza és possiblement l'explicació d'aquesta preferència. Lingüísticament abraça el període dels orígens, dels començos i de la consolidació definitiva de les llengües neolatines, les quals després canviaran molt més lentament i sobretot condicionades per una estructura bàsica que s'ha format en l'Edat Mitjana. Però tot això no és justificació per abandonar l'estudi dels processos moderns; abandonament que provoca que, d'alguns, se'n tingui un coneixement mins i insegur.

JOAN MARTÍ I CASTELL
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- BADIA I MARGARIT, A. M., *Comunicació verbal entre romanç i llatí a l'època d'orígens de la llengua*, dins *Festa acadèmica en homenatge als doctors Badia i Margarit, Bastardas, Carratalà i Moreu-Rey*, Barcelona, 1986, pàgs. 11-17.
- BASTARDAS, J., *El català pre-literari*, dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Basilea, 22-27 de març de 1976*, Barcelona, 1977, pàgs. 37-64.
- COLON, G., *La llengua catalana en els seus textos*. 2 volums. Barcelona, 1978.
- COROMINES, J., *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona, 1971.
- Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*. Barcelona des de 1960.
- MARTÍ I CASTELL, J. i MORAN, J., *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra*. Barcelona, 1986.
- MORAN, J., *Notes sobre la formació de la llengua catalana*, «Anuario de Filología. Facultad de Filología», Barcelona, 1984, pàgs. 335-346.
- NADAL, J. M. i PRATS, M., *Història de la llengua catalana. 1. Dels inicis fins al segle XV*. Barcelona, 1982.
- NADAL, J. M. i SABRIÀ, M. T., *L'accés del català a l'escriptura*. Dins «L'Avenç», núm. 49, 1982, pàgs. 15-21.
- RUSSELL-GEWBETT, P., *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*. Oxford 1965.
- SABATINI, F., *Lingua parlata, scripta e coscienza linguistica nelle origini romanze*, dins *Atti XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza. Napoli 15-20 aprile 1974*. Vol. I, pàgs. 445-453. Nàpols-Amsterdam 1978.
- VÀRVARO, A., *La parola nel tempo. Lingua, società e storia*. Bolonya, 1984.

